

URALILAISISSA KONTEKSTEISSA

KIELIOPII JA KONTEKSTI

— UUSIA NÄKÖKULMIA URALILAISTEN KIELTEN TUTKIMUKSEEN II
HELSINGISSÄ 27.–29.8.2007

Kielioppi ja konteksti -symposium ke-
räsi elokuiseen Helsinkiin miltei sata
suomen, viron, unkarin ja muiden uralilais-
ten kielten tutkijaa. Symposiumin aiheena
oli kieliopin ja kontekstin suhde uralilaisten
kielten tutkimuksessa. Plenaristeiksi oli
kutsuttu RENATE PAJUSALU Tarton yliopis-
tosta, ANNELI SARHIMAA Mainzian yliopis-
tosta ja ÖSTEN DAHL Tukholman yliopistosta.
Lyhyempiä symposiumesitelmiä oli lähes
60, joista suurin osa pidettiin symposiumin
pääkielillä englanniksi tai suomeksi. Myös
unkarin- ja vironkielisiä esitelmiä kuul-
tiin.

Uralilaisuus oli symposiumissa erään-
lainen sateenvarjokäsite, jonka alle mahtui
näkökulmia niin vähemmistöasemassa ole-
vien kielten käyttöön ja vähän tutkittuihin
kieliin kuin yhteiskunnallisesti valta-ase-
massa oleviin ja runsaastikin tutkittuihin
kieliin. Esitelmissä hahmoteltiin niin kielen
sisäistä variaatiota kuin vastaavuuksia ja
eroja kielten välillä. Yhteistä tutkittuille kie-
lille on kuitenkin jonkinasteinen pienuus
maailman mittakaavassa. Symposiumin
teemat — vähemmistökielten käyttö val-
takielen rinnalla tai puristuksessa, kieli sitä
käyttävän yhteisön kuvastajana ja muovaa-
jana, kielenkäytön ymmärtämisen monet
ulottuvuudet — koskettavat muitakin kieliä
maapalloistuvassa maailmassa. Helsingin
symposium oli jatkoa Budapestissa 2004
järjestetylle samannimiselle tapahtumalle.
Myös silloin keskiössä oli tämänkertaisen
symposiumin tapaan uralilaisten kielten tut-
kimuksissa monesti varjoon jäänyt pragma-
tiikan näkökulma.

Symposiumin avasi professori Rena-
te Pajusalun esitelmä viron persoona- ja
demonstratiivipronominien kontekstuaa-
lisista ja kieliopillisista piirteistä. Hänen
päänäkökohtansa oli sekä kieliopillisen
että pragmaattisen tarkastelun tärkeys pro-
nominien tutkimuksessa. Tällaista lähes-
tymistapaa Pajusalu havainnollisti useilla
tavoin pääosin puhutun kielen aineistoista.
Esitelmässä tuli kiinnostavalla tavalla esille
esimerkiksi niitä syitä, jotka vaikuttavat va-
lintaan viron persoonapronominien pitkän
ja lyhyen muodon välillä (vaikkapa *tema /
ta*). Pajusalu esitteli ensinnäkin syntaktisia
konstruktioita ja lauseympäristöjä, joissa
lyhyt tai pitkä muoto on suosittu. Pitkän
muodon valinnan ensisijainen motiivi on
kuitenkin pragmaattinen ja vuorovaiku-
ukselliseen kontekstiin palautuva: selvästi
eniten pitkää muotoa käytetään silloin, kun
puhujalla haluaa tehdä eron samankaltaisten
mutta omasta näkökulmastaan kontrastii-
visten tarkoitteiden välillä.

Jos Pajusalun lähtökohta oli kontekstin
vaikutus kielioppiin, tiistaiaamun plenaaris-
sa Anneli Sarhimaalla lähestyi symposiumin
aihetta osin päinvastaisesta suunnasta. Sar-
himaalla havainnollisti, miten kieliopilliset
valinnat muokkaavat vuorovaikutukselle
relevanttia kontekstia. Sarhimaan aineis-
tona oli haastattelutilanteessa esiintynei-
tä karjalankielisiä suullisia kertomuksia.
Sarhimaalla aloitti esitelmänsä esittelemällä
erilaisia funktionaalisen kielentutkimuksen
suuntausten näkemyksiä kontekstin ulot-
tuvuuksista ja niistä metodologisista on-
gelmistä, joihin tutkija törmää etsiessään

▷

yhteyksiä kieliopin ja kontekstin väliltä. Esille nousi muun muassa kysymyksiä siitä, tulkitseeko tutkija kontekstin informanttien tavoin ja miten tutkija tietää, mikä kontekstin informantti todellisuudessa haluaa aktivoida valitessaan tietyn kielen rakenteen toisen sijaan. Sarhimaalla painotti tarkan kielellisen ja vuorovaikutuksellisen analyysin merkitystä mutta myös puhujien sosiokulttuurisen kontekstin ja sen kompleksisuuden ymmärtämistä.

Sarhimaan aineistosta kävi mielenkiintoisella tavalla ilmi, miten vähemmistökielisyys valtakielen puristuksessa on konteksti, joka näkyy kertomisen konventioissa ja joka voidaan keskustelussa aktivoida. Sarhimaalla havainnollisti, millaiset syntaktiset piirteet ovat käytössä, kun haastattelupuhe muuttuu kertomukseksi. Yksi tällainen tarinaa ennakoiva piirre oli possessiivirakenne (esimerkiksi *miula briha*).

Symposiumin esitelmissä näkyi, miten keskeinen konteksti ympäröivä valtakieli kielellisenä ympäristönä ja myös kulttuurisena ja sosiaalisena rakenteena on useiden uralilaisten kielten näkökulmasta. Usein tuo valtakieli on venäjä, kuten kävi ilmi paitsi Anneli Sarhimaan plenaariesitelmästä myös NATALIA KONDRATJEVAN udmurtin kielen nykyistä tilaa valottaneesta puheenvuorosta. Tukholman yliopiston tutkijoiden PEEP NEMVALTSIN, ERLING WANDEN ja RAIJA KANGASSALON esitelmissä kontekstiksi taas asettui ruotsin kieli ja ruotsalainen kieliympäristö ja sen vaikutukset viron, meänkielen ja suomen syntaksiin. Toisenlaisesta näkökulmasta valtakielen ja vähemmistökielten suhde tuli esiin HEINI LEHTOSEN suomalaisten maahanmuuttajataustaisten nuorten kieltä käsittelevässä esitelmässä. Siinä keskiössä oli monikielinen ja -kulttuurinen konteksti ja sen vaikutukset valtakielen eli tässä tapauksessa suomen variaatioon.

Toisaalta symposiumiesitelmien fokuksessa oli usein välitön vuorovaikutuksel-

linen ympäristö, kielen ymmärtämisen ja tulkinnan konteksti. Esimerkiksi MAGDOLNA KOVÁCS pohti esitelmässään kaunokirjallisuuden koodinvaihtoa ja sitä, miten vieras kieli asettuu ensimmäisen kielen lomaan ja millaisia vihjeitä lukijalle koodinvaihdon tulkintaan annetaan etenkin silloin, kun monikielinen teksti käännetään toiselle kielelle. Kovácsin aineistona oli unkarinkielinen alkuteos ja sen englanninkielinen käännös. TOINI RAHTU tarttui esitelmässään kontekstiin tutkimuksen kohteena mutta myös mahdollisen kahleena. Rahtu pohti, missä määrin tutkijaluentakin pohjimmiltaan perustuu tutkijan arkiseen kielikompetenssiin ja kuinka tutkimuskysymys toisaalta on yleensä teoreettisen viitekehyksen läpi nähty ja siten voi poiketa maallikkonäkemyksestä liikaa. Rahtu esitteli kehittämänsä tutkimusmetodia, jossa tutkijan luentaa verrataan sekä aikaisempaan tutkimukseen että maallikoiden tulkintoihin ja koko tulkinta-aineisto alistetaan julkaistuna tiedeyhteisön kontrolliin.

Kielenilmiöistä direktiivit saivat konferenssin toisena päivänä erityishuomiota — kokonaista kuusi esitelmää käsitteli tätä aihepiiriä kieliopin, kontekstin ja osin tekstilajinkin näkökulmista. YRJÖ LAURANNON esitelmän keskiössä olivat suomen kielen direktiivit ja niiden rajat. Lauranto määritteli direktiivit puheen tai kirjoituksen jaksoiksi, jotka tulkitaan jollakin tavalla toiminta-orientoituneiksi, ja hän korosti direktiiviyttä tilanteessa syntyvänä ilmiönä. Hän havainnollisti tätä esittämällä syntaktisesti samantyyppisiä deklaraatiivilauseita ja osoittamalla, kuinka direktiiviyden syntyyn vaikuttavat myös kontekstissa kielentämättömät seikat, esimerkiksi kuulijan kyky vaikuttaa itse tekemisiinsä. Direktiiviyden rajoja pohti myös SUVI HONKANEN, joka puhui nesesiiivilauseista ohjailevissa institutionaalisissa kirjeissä. Honkanen mietti, voidaanko kaikki ohjailevat lauseet kirjeissä mieltää

direktiiveiksi ja onko direktiivi enemmänkin koko teksti kuin yksittäinen lause.

Direktiivisysteema jatkui pyyntöjä ja asiointitilanteita käsittelevissä esitelmissä, joissa kaikissa oli erilainen aineisto. YULIYA KNYAZEVA Petroskoista vertasi suomen- ja venäjänkielisten opiskelijoiden kyselylomakkein kerättyjä käsityksiä siitä, millainen pyyntö sopii millaiseenkin tilanteeseen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkijat MARJA-LEENA SORJONEN, LIISA RAEVAARA ja HANNA LAPPALAINEN käsitelivät keskusteluanalyysiä ja sosiolingvistiikkaa yhdistävässä esitelmässään kioskiasioineista kerättyjä lausemuotoisia pyyntöjä ja sitä, miten sukupuoli ja maantieteellinen tausta näyttäisivät vaikuttavan muun muassa siihen, millainen lausetyyppi pyyntöön valitaan. Autenttisiin asiointeihin kiinnostavan näkökulman toi esitelmässään JOHANNA TANNER, joka käsiteli asiointidialogeja s2-oppikirjoissa. Tanner vertasi oppikirjadialegeja autenttisiin ja osoitti, että oppikirjoissa suosittiin lausemaisia ja interrogatiivimuotoisia direktiivejä, vaikka juuri tällaiset olivat autenttisisa vähemmistönä, kuten Sorjonen, Raevaara ja Lappalainen esitelmässäänkin osoittivat. Esitelmöitsijät intoutuivat toistensa ajatuksista siinä määrin, että direktiivit puhuttivat vielä kahvi- ja lounaspöydissä.

Konferenssin viimeisenä aamuna kuultiin professori Östen Dahlin plenaariesitelmä suomen kielen (epä)eksoottisuudesta. Dahlin esitelmän tarkoitus oli murtaa yhä vallitsevia myyttejä suomalais-ugrilaisen kielten uniikkiudesta eurooppalaisessa kieliympäristössä. Perinteisen näkemyksen mukaan suomalais-ugrilaiset kielet poikkeavat muista Euroopassa puhutuista kielistä agglutinoinvan luonteensa vuoksi. Dahl vertasi

suomen typologista profilia *The world atlas of language structures* -teoksessa¹ kuvattuihin kieliin ja näytti, kuinka suomi olisi itse asiassa rakenteeltaan lähempänä itäeurooppalaisia kieliä — esimerkiksi puolaa — kuin vaikkapa unkaria tai leimallisesti agglutinovia altalaisia kieliä kuten turkkia. Dahl osoitti, että perinteinen typologinen jako fuusiokieliin ja agglutinoviin kieliin on ongelmallinen eikä kielten ryhmitelyssä oteta riittävästi huomioon alueellista vaikutusta. Kielen typologinen profiili olisi Dahlin mielestä paremmin ennustettavissa sen puhuma-alueen maantieteellisen sijainnin kuin sen sukuhistoriallisten kytkösten perusteella. Dahl esitteli piirteitä, joiden perusteella suomea voisi pitää jos nyt ei tyypillisenä eurooppalaisena kielenä niin ainakin sitä muistuttavana: muun muassa suomen modaalijärjestelmässä ja relatiivipronomineissa on piirteitä, jotka ovat yliedustettuina nimenomaan eurooppalaisissa kielissä. Esitelmänsä lopuksi Dahl esitti, että »euronormatiivisuus», eurooppalaisten valtakielten näkeminen kielellisinä normeina, on johtanut suomen kaltaisten kielten miettimiseen eksoottisiksi ja uniikeiksi. Dahlin esitelmä kirvoitti useita puheenvuoroja, joissa pohdittiin muun muassa syitä siihen, miksi jonkin kielen puhujat haluavat itse nähdä kielensä eksoottisena.

Symposiumin keskusteluissa vallitsi välitön ilmapiiri, ja kieli vaihtui joustavasti osallistujien mukaan. Useankin sektion puheenjohtajan epäkiitollisena tehtävänä oli yrittää ohjata lisäkysymyksiä ja kommentteja jatkumaan kahvitauoilla, jotta sektion aikataulussa olisi pysytty. Symposiumin epämuodollisimmat keskustelut käytiin tiistai-iltana Helsingin Taidehallin klubin pitkien pöytien ääressä.

¹ The world atlas of language structures (WALS) sisältää 142 karttaa erilaisten typologisesti relevanttien fonologisten, kieliopillisten ja leksikaalisten piirteiden esiintymisestä eri kielissä.

Symposiumi järjestettiin Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitoksen ja suomalais-ugrilaisen laitoksen, Helsingin kauppakorkeakoulun kielten ja viestinnän laitoksen ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteistyönä. Järjestelytoimikuntaa on kiittäminen hienoista järjestelyistä. Kielioppi ja konteksti-symposiumin onnistuneisuus ja viehätyskin piilee osin sen vapaamuotoisuudessa ja spontaaniudessa. Budapestin symposiumin innostunut henki kannusti järjestämään toisen uralilaisten kielten tutkijoiden kokoontumisen nyt Helsingissä. Loppusanoissa

Susanna Shore, yksi järjestäjistä, uumoili, että symposiumi saa Helsingin jälkeen varmasti taas jatkoa. ■

RIITTA JUVONEN

Sähköposti: riitta.juvonen@helsinki.fi

LÄHTEET

The world atlas of language structures (WALS) (toim.) Haspelmath, Martin – Dryer, Matthew S. – Gil, David – Comrie, Bernard 2005. Oxford: Oxford University Press.

CASTRENIANUMIN MUISTOJA VERKKO-VIRITTÄJÄSSÄ

Viime vuosikymmeninä kiinnostus fennistiikan historiaa kohtaan on kasvanut ja myös muistitiedon tallentamisen tärkeyteen on havahduttu. Viime vuonna Kotikielen Seura päätti osaltaan ruveta tallentamaan suomen kielen laitokseen ja Castrenianumiin liittyvää muistitietoa avaamalla tätä koskevien kirjoitusten keruun. Tarkoitus oli kartoittaa, millaista Castrenianumissa oli eri vuosikymmeninä 1950-luvulta nykypäivään: millaista oli olla laitoksella opiskelijana ja opettajana, millainen oli erilaisista oppiaineista ja sanakirjahankkeista koostuvan Castrenianumin tunnelma ja millaiset tavat siellä vallitsivat.

Määräaikaan mennessä saapui kaikkiaan 12 kirjoitusta, joista muutamiin liittyi myös kuvamateriaalia. Lisäksi mukana oli yksi nauhoite. Töiden ajallinen jakauma tarjosi yllätyksen, sillä vaikka muistelmien aikajänne oli 50 vuotta, useimmat kirjoitukset käsittelivät nimenomaan 1950-lukua

ja aivan 1960-luvun alkua. Myös kilpailuun osallistuneiden kirjoittajien jakauma oli painottunut: useimmat vastaajat olivat valmistuttuaankin toimineet yliopistojen tai alan tutkimuslaitosten piirissä. Koulumaailmassa työuransa tehneiden muistelut olivat aineistossa vähemmistönä.

MUISTOJEN CASTRENIANUM

Castrenianumin laitos- ja arkistokokonaisuus syntyi toden teolla vasta Sanakirjasäätiön siirryttyä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talosta yliopiston päärakennukseen. Saara Antila on kertonut tästä muutosta seuraavaa:

»Huoneet, joihin Sanakirjasäätiö asetui, olivat entuudestaan tutut seminaarikirjaston huoneet. Esimerkiksi kirjallisuuden laudaturseminaarit oli pidetty siellä. Huonekalutkin muistan ennestään: vaaleat työpöydät, suurim-